

บทที่ 7

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญาไทยกับการพัฒนาชนบท เป็นการศึกษานเฉพาะกรณี (Case study) ซึ่งนักวิจัยเลือกใช้วิธีการศึกษาแบบผสมผสานประกอบด้วยการศึกษาเชิงปริมาณ (Quantitative research) การศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative research) และการวิจัยจากเอกสาร (Documentary research)

สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูล นักวิจัยใช้ทั้งการรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณ โดยใช้แบบสำรวจและแบบสอบถาม (Questionnaire survey) และการรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) รวมระยะเวลาในการวิจัยทั้งสิ้น 1 ปี 3 เดือน หรือตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2543 ถึงเดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2544 โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญในการศึกษา 3 ประการคือ

- เพื่อรวบรวมภูมิปัญญาไทยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาในจังหวัดพิษณุโลก
- เพื่อศึกษากระบวนการพัฒนาภูมิปัญญาของบุคคลและชุมชน
- เพื่อพัฒนารอบแนวความคิด ในการพัฒนาชนบทบนพื้นฐานของภูมิปัญญาไทย

การคัดเลือกพื้นที่ที่ศึกษา นักวิจัยพิจารณาจากองค์ประกอบ 3 ประการคือ การเป็นชุมชนเก่าแก่ที่ก่อตั้งมาไม่น้อยกว่า 50 ปี มีองค์ความรู้ดั้งเดิมหรือพัฒนาองค์ความรู้ขึ้นมาใหม่ และเป็นชุมชนที่มีวัฒนธรรมหลักเด่นชัด สำหรับการสุ่มตัวอย่างเลือกพื้นที่ศึกษา นักวิจัยใช้วิธีการสุ่มแบบหลายขั้นตอน (Multi-stage sampling) ซึ่งประกอบด้วย การสุ่มแบบพื้นที่ (Zoning sampling) หลังจากนั้นจึงทำการสุ่มแบบชั้นภูมิ (Stratification sampling) และการสุ่มแบบง่าย (Simple random sampling) ได้ชุมชนที่จะทำการศึกษาวิจัย 2 ชุมชนคือกับชุมชนเก่าแก่ 2 ชุมชนซึ่งตั้งอยู่ในเขตจังหวัดพิษณุโลก ประกอบด้วย

ชุมชนทำน้ำตาล อำเภอวัดโบสถ์ และชุมชนเรือนแพ ริมแม่น้ำน่าน เขตอำเภอเมืองพิษณุโลก

ประชากรที่ศึกษาประกอบด้วยผู้แสดงทางสังคม (Social actors) ได้แก่บุคคลจาก 3 ส่วนคือจากภาครัฐ ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน พัฒนาการ เจ้าหน้าที่และข้าราชการขององค์กรสังกัดภาครัฐบาล ผู้แสดงทางสังคมในภาคประชาชน ประกอบด้วย ชาวชุมชน สมาชิกสหกรณ์ และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากการพัฒนาที่ไม่ได้สังกัดในภาครัฐหรือองค์กรเอกชน ผู้แสดงทางสังคมในภาคเอกชน ได้แก่ นักพัฒนา เจ้าหน้าที่ธนาคาร และนักวิจัยซึ่งทำงานให้กับองค์กรเอกชนต่างๆในเขตจังหวัดพิษณุโลก

นักวิจัยใช้วิธีสุ่มตัวอย่างแบบ Snowball sampling กับผู้แสดงทางสังคมซึ่งเป็นบุคคลสำคัญในชุมชน (Key man) ที่อาศัยอยู่ในชุมชนเป้าหมายทั้งสองแห่งมานานกว่า 5 ปี จนได้จำนวนตัวอย่างครบตามที่ต้องการ ซึ่งประกอบด้วยผู้แสดงทางสังคมทั้งเพศชายและหญิง ผู้มีบทบาทในการพัฒนาชุมชนซึ่งนักวิจัยใช้เป็นกรณีศึกษา

นักวิจัยได้พบประเด็นที่น่าสนใจซึ่งเป็นประโยชน์ในการตอบปัญหาวิจัยหลายประเด็น ได้แก่ ภูมิปัญญาไทยมีบทบาทในการพัฒนาอย่างกว้างขวาง ตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคลหรือระดับจุลภาค ระดับองค์กรหรือกลุ่ม จนถึงการพัฒนาในระดับมหภาค และภูมิปัญญาไทยที่เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาส่วนใหญ่อยู่ในรูปขององค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการแปรรูปสินค้าและบริการ การบริหารจัดการปัจจัยตลอดจนความสัมพันธ์ในการผลิต การประกอบธุรกิจชุมชน การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และการจัดระเบียบทางสังคมในลักษณะต่างๆ ของบุคคล กลุ่ม และชุมชน

การนำภูมิปัญญาไทยมาใช้ในการพัฒนาเป็นสิ่งที่พบได้ทั่วไปในกรณีศึกษาทั้ง 2 ชุมชนคือชุมชนทำน้ำตาล วัดโบสถ์ และชุมชนเรือนแพ ริมแม่น้ำน่าน และมีประเด็นสำคัญพอสรุปได้ดังนี้

ภูมิปัญญาไทยที่ชาวชุมชนนำมาใช้ในการพัฒนามีรากฐานมาจากการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกในชุมชนและระหว่างชาวชุมชนกับระบบนิเวศน์และสิ่งแวดล้อมรอบตัวตลอดระยะเวลายาวนานนับตั้งแต่มีการก่อตั้งชุมชน และภูมิปัญญาดังกล่าววางอยู่บนพื้นฐานของความพยายามของชาวชุมชนเพื่อรักษาสมดุลระหว่างการบริหารจัดการทรัพยากรเพื่อการประกอบอาชีพกับการรักษาสมดุลของความสัมพันธ์ของคนใน

ชุมชน นอกจากนี้ยังพบว่าภูมิปัญญาด้านวิธีการผลิตและความสัมพันธ์ในการผลิตและแปรรูปน้ำตาล เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการที่ชาวชุมชนผสมผสานองค์ความรู้ด้านการจัดระเบียบชุมชนและการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนเข้ากับความรู้ด้านระบบนิเวศน์วิทยา ส่วนภูมิปัญญาด้านการแปดและแปรรูปน้ำตาลให้เป็นผลผลิตในลักษณะต่างๆ ทั้งเพื่อบริโภคในครัวเรือนและในชุมชน เพื่อการแลกเปลี่ยนทางสังคม และเพื่อการค้า เป็นองค์ความรู้ที่ชาวชุมชนได้มาโดยการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจากบรรพบุรุษในรูปแบบของมุขปาฐะและเรื่องเล่า ผสมผสานเข้ากับองค์ความรู้ด้านการบริหารจัดการโรงงานการทำบัญชี และการตลาดที่ได้รับมาจากการฝึกอบรมและการดูงานจากธุรกิจประเภทเดียวกันในชุมชนซึ่งดำเนินการและประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีในจังหวัดเพชรบุรี และอำเภอใกล้เคียง ก่อนที่ชาวชุมชนจะใช้กระบวนการลงผลิตลงถูก ทดลองใช้ วิพากษ์ และสังเคราะห์เป็นภูมิปัญญาที่กลมกลืนอยู่กับวิถีการดำเนินชีวิตของชาวชุมชน

ชาวชุมชนทำตาล ได้พัฒนากระบวนการสร้างความสัมพันธ์เชิงซ้อนและบิดาอุปถัมภ์กับสมาชิกในชุมชน เครือข่ายผู้แปรรูปน้ำตาล และบุคคลภายนอกที่ชาวชุมชนได้ติดต่อสัมพันธ์ด้วย ก่อนที่จะมีการปรับเปลี่ยนบทบาท พฤติกรรม และรูปแบบของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาในลักษณะต่างๆ เพื่อให้ตนเองและกลุ่มบรรลุตามวัตถุประสงค์ของการประกอบกิจกรรมแปรรูปน้ำตาล กล่าวคือ ได้รับค่าตอบแทนที่สมเหตุสมผลตามการตีความของชาวชุมชน จนกระทั่งสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างปกติสุขตามอัตภาพ ดังนั้น ภูมิปัญญาที่ชาวชุมชนทำตาลนำมาใช้จึงมีการเปลี่ยนแปลงและถูกประยุกต์ให้สอดคล้องกับเงื่อนไขของการพัฒนาใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา จนยากที่จะจำแนกได้อย่างชัดเจนว่า อะไรคือภูมิปัญญาท้องถิ่น อะไรคือภูมิปัญญาไทย และอะไรคือภูมิปัญญาสากล เนื่องจากองค์ความรู้ที่ชาวชุมชนค้นพบและสืบทอดต่อกันมา ได้ถูกปรับเปลี่ยนและประยุกต์ให้สอดคล้องกับเงื่อนไขของการพัฒนา ซึ่งชาวชุมชนเห็นว่าดีงามถูกต้องตลอดจนอิทธิพลจากปัจจัยภายนอก ที่ชาวชุมชนได้รับมาจากการสับการณตรง การบอกเล่าของเครือญาติ เพื่อนบ้าน และบุคคลใกล้ชิด และจากการเผยแพร่ผ่านเทคโนโลยีสารสนเทศต่างๆ

จากการวิจัยพบว่า ชาวชุมชนท่าศาลาที่ประสบความสำเร็จ¹¹¹ คือบุคคลที่ได้พัฒนากระบวนการคิด และมีพฤติกรรมการแสดงออกซึ่งเป็นที่ยอมรับตามความคาดหวังและบรรทัดฐานของสังคม สามารถปรับตัวเองให้สอดคล้องกับเงื่อนไขของการพัฒนาได้อย่างเหมาะสม โดยรูปแบบของการพัฒนาที่ชาวชุมชนเข้าไปมีบทบาทในอันดับแรกๆ ส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและแปรรูปผลผลิตจากธรรมชาติ เช่น การพัฒนาระบบธุรกิจขนาดเล็ก การแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรเพื่อการแลกเปลี่ยนกับชาวชุมชนคนอื่น ไปจนถึงการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรเพื่อการค้าในชุมชนและนอกชุมชน

ปัจจัยสำคัญซึ่งทำให้ผู้แสดงทางสังคมในชุมชนท่าศาลาประสบความสำเร็จ ได้แก่ การมีสำนึกทั้งทางประวัติศาสตร์และสำนึกทางสังคม¹¹² ระยะเวลาของการอาศัยอยู่ในชุมชน การมีส่วนร่วมในการก่อตั้งชุมชน การมีปัจจัยในการผลิต เช่น ที่ดินทำกิน แรงงานในครัวเรือน และเงินทุนเป็นของตนเอง การรู้จักใช้ประโยชน์จากความสัมพันธ์เชิงซ้อนและระบบอุปถัมภ์ และความสามารถในการปรับตัวเพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้งกับผู้มีอำนาจ¹¹³ ซึ่งกำหนดทิศทางตลอดจนรูปแบบของการพัฒนา

ในขณะที่ ชาวชุมชนเรือนแพ ริมแม่น้ำน่าน เขตอำเภอเมืองพิษณุโลก มีรากฐานของภูมิปัญญาที่สำคัญมาจากความสัมพันธ์ระหว่างชาวชุมชนกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ อันประกอบด้วยกระแสน้ำ กระแสนลม และความเชื่อในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติต่างๆ ได้แก่ ผีพรายน้ำ พระภูมิเจ้าที่ และความเชื่อในเรื่องเสาเอกเสาโท เป็นต้น ภูมิปัญญาที่ชาวชุมชนเรือนแพนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชนเรือนแพ จึงมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อแสดงความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อธรรมชาติรอบตัว ที่เป็นเช่นนี้ ก็เนื่องมาจาก

¹¹¹ ชาวชุมชนให้นิยามของความสำเร็จว่า หมายความว่า การพึ่งตนเองได้ มีหนี้สินเพียงเล็กน้อย มีรายได้เฉลี่ยเพียงพอที่จะส่งบุตรธิดาเข้ารับการศึกษาระดับที่เหมาะสมกับอายุและความสามารถ มีที่อยู่อาศัยเป็นของตนเอง และเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับ นับหน้าถือตาจากคนทั้งในชุมชน ข้าราชการ และคนภายนอกชุมชน บางครั้งยังหมายความว่า ความสามารถในการให้ความช่วยเหลือแก่ชาวชุมชนคนอื่นๆ ทั้งในด้านการเงินและวัตถุอื่นๆ เมื่อถูกร้องขอ

¹¹² ชาวชุมชนกล่าวว่า หมายความว่า ความรู้สึกเป็นเจ้าของในทรัพยากรสาธารณะ ปัจจัยการผลิต การกำหนดทิศทางการพัฒนาได้ด้วยตนเอง การมีความสัมพันธ์อันดีงามกับชาวชุมชนคนอื่นๆ และเครือข่ายความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ตนเองมีอยู่ในชุมชน

¹¹³ ชาวชุมชนหมายความว่า ผู้แสดงบทบาททางสังคมในภาครัฐ นักธุรกิจและนักการเมืองท้องถิ่น และผู้มีอำนาจควบคุมปัจจัยการผลิตในชุมชน

ความไม่แน่นอนของสภาพแวดล้อมรอบตัวทั้งจากสภาพแวดล้อมทางกายภาพ เช่น กระแสและปริมาณน้ำ กระแสลม และการถูกระทำจากนโยบายการพัฒนาขององค์กรของรัฐ ทำให้ชาวชุมชนตระหนักถึงความไม่มีอำนาจในการต่อรองและการไม่สามารถควบคุมวิถีการดำเนินชีวิตของตนเองได้ ซึ่งการถูกรีดรอนอำนาจของชาวชุมชนในการบริหารจัดการชุมชนของตนเองได้ถูกตอกย้ำครั้งแล้วครั้งเล่าจากนโยบาย โครงการ และเงื่อนไขความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้แสดงทางสังคมในภาครัฐกับชาวชุมชน ดังหลักฐานที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้แสดงทางสังคมภาคประชาชน ที่พบว่าบ่อยครั้งที่ชาวชุมชนกล่าวยอมรับถึงความไม่มีอำนาจของตนเอง

อิทธิพลของปัจจัยดังกล่าวได้แสดงออกอย่างชัดเจนในรูปของการใช้เวลาและเงินเป็นจำนวนมากของชาวชุมชนเมื่อเปรียบเทียบกับรายได้ ในการประกอบพิธีกรรมและการเช่นไหว้บวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ตลอดจนการใช้ทรัพย์สินเงินทองที่มีอยู่ในการซื้อของฝาก ของขวัญ เพื่อมอบให้แก่ผู้ที่มีอำนาจในชุมชนและผู้แสดงทางสังคมในภาครัฐในเทศกาลต่างๆ เพื่อแสดงถึงความเคารพนอบน้อม และเพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้งที่อาจส่งผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชาวชุมชน

นอกจากนี้ยังพบว่า ชาวชุมชนบางส่วนยอมเป็นแรงงานราคาถูกให้แก่ผู้ซึ่งมีอำนาจในชุมชน เช่น เจ้าของเรือนแพอาหาร นายทุนเงินกู้ และนักธุรกิจค้าของเงินผ่อน เพื่อแลกกับการได้อาศัยอยู่ในชุมชนเรือนแพ และชาวเรือนแพบางส่วนยอมรับเงื่อนไขขององค์กรของรัฐในการถูกอพยพไปยังชุมชนแห่งใหม่ ซึ่งห่างไกลจากแหล่งประกอบอาชีพ และสถานศึกษาของสมาชิกในครอบครัวซึ่งยังอยู่ในวัยเล่าเรียน เพื่อแลกกับค่าใช้จ่ายจำนวนหนึ่งและกรรมสิทธิ์ในการได้เป็นจำของเรือนแพในชุมชนแห่งใหม่

แต่อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า พฤติกรรมการยินยอมของชาวเรือนแพดังกล่าว เป็นการ “ถื่นไหล” เพื่อความอยู่รอด เนื่องจาก ถึงแม้ว่าชาวเรือนแพบางคนจะยินยอมเป็นแรงงานราคาถูกในเรือนแพร้านอาหาร และพยายามสร้างปฏิสัมพันธ์กับเจ้าของร้านอาหารจนเป็นที่ไว้วางใจ แต่พฤติกรรมดังกล่าวก็เป็นไปเพื่อสร้างเงื่อนไขในการพึ่งพาอาศัยกันเพื่อให้ชุมชนเรือนแพยังสามารถตั้งอยู่ในบริเวณเดิมได้ ดังนั้น การยอมเป็นแรงงานราคาถูกที่ซื้อสัตย์และแสดงบทบาทของผู้ช่วยปกป้องผลประโยชน์ของเรือนแพอาหาร เมื่อมีบุคคลภายนอกพยายามเข้ามาขโมยสิ่งของจากเรือนแพร้านอาหาร จึงเป็นการกระทำที่มีเป้าหมาย ในการสร้างเงื่อนไขของความสัมพันธ์เพื่อการคงอยู่ของเรือนแพทั้ง

นี้เนื่องจาก การคงอยู่ของเรือนแพร้านอาหารหมายความว่ามีการมีผู้อยู่อาศัยที่มีอำนาจต่อ
รองกับองค์กรของรัฐ และการคงอยู่ของชาวเรือนแพโดยรวมด้วย ในขณะที่ชาวเรือนแพ
ที่ยินยอมโยกย้ายไปอยู่อาศัยบริเวณชุมชนใหม่ ก็แสดงบทบาทของ “พลเมืองดี” เพื่อให้
ได้สิทธิ์ปลูกสร้างเรือนแพในชุมชนแห่งใหม่ แต่ในขณะเดียวกัน ชาวเรือนแพกลุ่มดัง
กล่าวก็ยังวนเวียนกลับมาอาศัยหลับนอนในเรือนแพเดิมเพื่อความสะดวก เนื่องจากใกล้
กับที่ประกอบอาชีพ หรือชาวแพบางรายยกเรือนแพใหม่ให้เป็นเรือนแพเช่าเพื่อรับค่าเช่า
แต่กลับมาอาศัยอยู่กับญาติพี่น้องในเรือนแพเดิม หรือบางรายก็อาศัยหลับนอนในเรือน
แพที่ว่างเจ้าของเพื่อรับประโยชน์ทั้งสองด้าน

ภูมิปัญญาไทยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคม

ภูมิปัญญาไทยได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับการพัฒนาในหลากหลายมิติ โดยพบว่าในชุม
ชนซึ่งนักวิจัยใช้เป็นพื้นที่เป้าหมายหรือเป็นกรณีศึกษาในเขตจังหวัดพิษณุโลกทั้ง 2 ชุม
ชน ภูมิปัญญามีทั้งลักษณะที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม ที่เป็นนามธรรมได้แก่องค์ความ
รู้ที่มีบทบาทต่อการพัฒนาซึ่งอยู่ในรูปของ การจัดระเบียบทางสังคม การจัดระบบความ
สัมพันธ์และการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของชาวชุมชน และภูมิปัญญาที่เป็นรูปธรรม เช่น
ผลผลิตจากการแปรรูปน้ำตาล และรูปแบบการก่อสร้างเรือนแพ เป็นต้น

ภูมิปัญญาไทยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนามีที่มาจาก 3 แหล่ง เรียงตามลำดับของการ
ใช้และการสืบทอดดังนี้ แหล่งที่มาของภูมิปัญญาแหล่งแรกได้แก่ ระบบความสัมพันธ์
ระหว่างบุคคลกับบุคคล รองลงมาได้แก่ภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล
กับธรรมชาติรอบๆตัว และความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับอำนาจเหนือธรรมชาติตาม
ลำดับ จึงอาจกล่าวได้ว่า ระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับบุคคล ยังเป็นทุนทาง
สังคมและวัฒนธรรมที่สำคัญที่สุดในการสร้างและสืบทอดภูมิปัญญา และยังนับเป็น
ปัจจัยสำคัญในการกำหนดผลที่ได้จากการพัฒนา

ผู้แสดงทางสังคมที่มีบทบาทในการพัฒนาทั้งภาคประชาชน ภาครัฐ และภาคเอก
ชน ได้พัฒนากระบวนการคิด วิเคราะห์ และสังเคราะห์องค์ความรู้ ผ่านกระบวนการจัด
เกลาทางสังคม (Socialisation process) และการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social
interaction) กับผู้แสดงทางสังคมคนอื่นๆ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมรอบตัวทั้งที่เป็นรูปธรรม

และนามธรรม ก่อนที่จะนำความรู้ที่ได้รับ มาทดลองใช้ พัฒนา และปรับปรุงให้สอดคล้องกับสภาพของปัญหาและสถานการณ์ด้านการพัฒนาที่เกิดขึ้นในสังคมหรือชุมชนที่บุคคลอาศัยอยู่ ดังมีสาระสำคัญพอสรุปคือ

ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับบุคคล

ภูมิปัญญาไทยด้านการพัฒนาที่ผู้แสดงทางสังคมในชุมชนทั้ง 2 แห่ง ซึ่งนักวิจัยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก เป็นภูมิปัญญาที่เกิดจากการผสมผสานค่านิยมของสังคม (Social value) บรรทัดฐาน ระบบคุณค่า และวัฒนธรรมในท้องถิ่น ซึ่งมีความหลากหลายแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน เข้ากับองค์ความรู้ในท้องถิ่น และวาทกรรมการพัฒนา ที่ผู้แสดงทางสังคมได้รับการถ่ายทอดมาจากการปฏิสัมพันธ์กับผู้แสดงทางสังคมคนอื่นๆ ทั้งในและนอกชุมชน ผสมกับค่านิยมส่วนตัว (Personal value) ของผู้แสดงทางสังคมคนนั้นๆ ผ่านระบบการคัดสรรทางสังคม (Social selection) ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ตามที่ผู้แสดงทางสังคมแต่ละบุคคลได้รับการถ่ายทอดจากสถาบันในสังคมหรือจากประสบการณ์ตรงของผู้แสดงทางสังคมเอง ก่อนการทดลองฝึกทดลองถูก สรุป และนำไปทดลองใช้ ดังนั้น องค์ความรู้หรือภูมิปัญญาไทยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่เกิดขึ้นในชุมชนตามความหมายนี้ จึงเป็นองค์ความรู้ที่มีความเชื่อมโยงและเกี่ยวข้องกับระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลทั้งในฐานะที่เป็นปัจเจกชน และกับบุคคลในฐานะที่เป็นสมาชิกคนหนึ่งในสังคม ในองค์กรหรือในสถาบันทางสังคม

แต่อย่างไรก็ตาม นักวิจัยพบว่ามีความแตกต่างกัน ในเรื่องของปฏิกิริยาได้ตอบหรือพฤติกรรมของบุคคลกับกระแสการพัฒนา ระหว่างผู้แสดงทางสังคมที่อยู่ในภาคประชาชน ภาครัฐ และภาคเอกชนอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือ ผู้แสดงทางสังคมที่อยู่ในภาคประชาชนส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาที่ไม่ใช่ผู้ถูกกระทำ (Active participant) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในชุมชนที่มีประวัติการก่อตั้งชุมชนมายาวนาน กล่าวคือ กลุ่มหรือบุคคลในชุมชนดั้งเดิมดังกล่าว เป็นชุมชนที่มีภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ซึ่งสั่งสมมานานจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีการดำเนินชีวิตที่บุคคลสามารถตัดสินใจเลือกนำมาใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพและนำมาสู่คุณภาพของสังคม

นอกจากนี้ บุคคลยังสามารถนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาผสมผสานกับภูมิปัญญาหลวงและภูมิปัญญาสากลได้อย่างชาญฉลาด เช่น ในกรณีของชุมชนทำน้ำตาล วัดโบสถ์ ที่นำกลไกการจัดระเบียบสังคมผ่านระบบเครือญาติและความสัมพันธ์ส่วนตัวแบบไม่เป็นทางการ มาประยุกต์เข้ากับแนวความคิดด้านการบริหารจัดการองค์การและการจัดทำบัญชี เพื่อสร้างระบบการทำงานที่มีประสิทธิภาพในโรงงานแปรรูปน้ำตาล ซึ่งตั้งอยู่ในชุมชน หรือการจัดระบบการแบ่งงานกันทำและการกำหนดบทบาทหญิงชายในกระบวนการแปรรูปน้ำตาล โดยใช้ความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการ ระบบเครือญาติและแรงงานในครัวเรือน ในขณะที่เดียวกันชาวชุมชนก็ได้นำวัฒนธรรมองค์กรแบบไทย ที่วางอยู่บนพื้นฐานของความเกรงใจ ความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการ และการจัดลำดับช่วงชั้นทางสังคม มาใช้ในการแบ่งงานกันทำ และการบริหารจัดการองค์การอย่างเหมาะสมกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของชาวชุมชน

การประยุกต์ การใช้และสืบทอดภูมิปัญญาด้านการพัฒนาของชาวชุมชน จึงเกิดขึ้นโดยผ่านกระบวนการวิเคราะห์ เลือกรสร คักยภาพในการตัดสินใจ ตลอดจนการรู้จักเลือกนำภูมิปัญญาที่ตนได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ไปใช้ตามสภาพสังคมวัฒนธรรมที่ชาวชุมชนเห็นว่าถูกต้องเหมาะสม ภูมิปัญญาในความหมายนี้จึงเป็นสิ่งที่มีการเคลื่อนไหว ผ่านกระบวนการกระทำระหว่างกันทางสังคมเพื่อตอบโต้กระบวนการพัฒนาของรัฐอยู่ตลอดเวลา โดยในบางกรณีกิจกรรมด้านการพัฒนาที่เกิดขึ้นอาจทำเป็นกลุ่ม และในบางกรณีอาจกระทำตามลำพังภายใต้การส่งเสริมของครอบครัว เครือญาติ และเพื่อนบ้าน แต่ผลของการกระทำดังกล่าว มีอิทธิพลทั้งในด้านบวกและด้านลบต่อการพัฒนา และในบางเงื่อนไขอาจนำมาซึ่งความขัดแย้งของผู้แสดงทางสังคมในสถาบันต่างๆ ที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันกับกระบวนการพัฒนา

ปัจจัยสำคัญที่พบในผู้แสดงทางสังคมในภาคประชาชน ซึ่งนำภูมิปัญญาไทยมาใช้ในการพัฒนาจนบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ เกิดขึ้นจากองค์ประกอบในระดับปัจเจกบุคคลที่สำคัญหลายประการดังนี้

- ภูมิปัญญาที่นำมาใช้ มีการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุงจนสอดคล้องกับสถานการณ์ในชุมชน ตลอดจนเงื่อนไขของการพัฒนาที่บุคคลเผชิญอยู่

- ผู้นำภูมิปัญญามาใช้ตระหนักในที่มาขององค์ความรู้ และความเชื่อมโยงระหว่างองค์ความรู้ดังกล่าวกับวิถีการดำเนินชีวิตและระบบสังคมที่ตนเป็นสมาชิกอยู่
- มีความรู้ ความเข้าใจในความเป็นมาของชุมชน จนสามารถพัฒนาเป็นสำนักทางประวัติศาสตร์และสำนักทางสังคมได้
- มีโอกาสใกล้ชิด เรียนรู้ ทดลองใช้ และได้รับประโยชน์จากภูมิปัญญาดังกล่าว ในรูปของการตอบสนองความต้องการพื้นฐานของตนเองและครอบครัว
- เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการผลิตและสามารถคิดค้นรูปแบบของความสัมพันธ์ในการผลิตที่เหมาะสม
- บุคลิกส่วนบุคคลของผู้แสดงทางสังคม ที่มีลักษณะความเป็นผู้นำสูง เชื้อมั่นในตนเอง มีความคิดริเริ่ม มีทักษะการคิดในเชิงเหตุผลสูง และกล้าตัดสินใจเมื่อเผชิญกับปัญหาหรือวิกฤตต่างๆ
- มีภูมิลำเนาอยู่ในชุมชนนั้นๆตั้งแต่เกิด หรือมีระยะเวลาของการอาศัยอยู่ในชุมชนนานเพียงพอ (จากการสัมภาษณ์พบว่าระยะเวลาที่สามารถพัฒนาความรู้สึกเป็นเจ้าของในผู้แสดงทางสังคมได้คือประมาณ 20 ปีขึ้นไป) ที่จะรับรู้และมีประสบการณ์ตรงกับวิกฤตที่เกิดขึ้นในชุมชน ทำให้มีความรู้สึผูกพันกับชุมชนที่อาศัยอยู่ และมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ
- เป็นเจ้าของทรัพยากรที่ใช้ในการผลิต เช่น ที่ดินทำกิน มีแรงงานที่เกิดจากสมาชิกในครอบครัวหรือเครือญาติ มีเงินทุนของตนเอง และมีความรู้ด้านการบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ ถึงแม้ว่าความรู้ด้านการจัดการเช่น เรื่องธุรกิจชุมชน การจัดการระบบชลประทาน การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์พืช หรือการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่จะเกิดจากการลองผิดลองถูก ก็พบว่า ไม่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา เนื่องจากผู้แสดงทางสังคมมักจะมีความตั้งใจและแรงจูงใจที่จะแก้ไขปัญา อุปสรรค ที่เกิดขึ้นจนลุล่วงไปจนได้

- มีโอกาสในการดูงาน ฝึกอบรม และแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับบุคคล กลุ่ม หรือชุมชนอื่นๆ
- เข้าถึงแหล่งข้อมูลข่าวสารและมีโอกาสแลกเปลี่ยนภูมิปัญญาของตนกับ บุคคลหรือชุมชนอื่น

สำหรับปัจจัยทางด้านความสัมพันธ์ทางสังคม ที่พบในผู้แสดงทางสังคมในภาค ประชาชน ซึ่งนำภูมิปัญญาไทยมาใช้ในการพัฒนาและบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้แสดงทางสังคมที่มีบทบาทด้านการพัฒนากับ สมาชิกในสังคมคนอื่นๆได้แก่

- การเป็นที่เคารพรักและเป็นที่ยกย่องนับถือจากสมาชิกในชุมชนคนอื่นๆ โดย พบว่า อายุและความอาวุโส ยังคงเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการกำหนดสถานภาพ ทางสังคมของบุคคล
- เป็นผู้ที่มีความมั่นคงในฐานะทางเศรษฐกิจ หรือประสบความสำเร็จในชีวิต ครอบครัว เช่น มีชีวิตสมรสที่ราบรื่น มีบุตรธิดาที่ประสบความสำเร็จในการ ศึกษาเล่าเรียนในระดับสูงหรือประกอบอาชีพที่ “มั่นคง” เช่น รับราชการ เป็นเจ้าของบริษัทธุรกิจ เป็นต้น
- มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น หรือกับข้าราชการที่มี บทบาทด้านการพัฒนาในชุมชนนั้นๆ
- มีสถานภาพทางสังคม ในฐานะที่เป็นผู้อุปถัมภ์ สามารถให้ความช่วยเหลือ บุคคลอื่นในสังคมได้ตามที่ถูกร้องขอทั้งในด้านวัตถุและจิตใจ
- เป็นที่รู้จัก เชื่อถือ และมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดแบบไม่เป็นทางการ อย่าง สม่ำเสมอกับสมาชิกในชุมชนคนอื่นๆ

- มีส่วนร่วมในประเพณีทางศาสนาและวิถีการดำเนินชีวิตอื่นๆของสมาชิกในชุมชนโดยสม่ำเสมอ เช่น ไปร่วมงานศพ งานแต่งงาน งานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ และการทำบุญประจำปี เป็นประจำหรือโดยสม่ำเสมอ เป็นต้น

แต่อย่างไรก็ตามพบว่า มีความแตกต่างระหว่างผู้แสดงทางสังคมในภาคประชาชนกับผู้แสดงทางสังคมในภาครัฐหรือผู้ที่ถูกแต่งตั้งหรือมอบหมายภารกิจโดยรัฐ กล่าวคือ ผู้แสดงทางสังคมในภาครัฐมักได้รับการถ่ายทอดวาทกรรมการพัฒนา (Development discourse) ผ่านกระบวนการศึกษาในระบบ หรือผ่านวัฒนธรรมองค์กร ที่วางอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดด้านการพัฒนาที่เน้นความทันสมัยและการพึ่งพาจากส่วนกลาง จากเหตุผลดังกล่าว ทำให้ผู้แสดงทางสังคมในภาครัฐมักมีความเชื่อว่าเป็นเพียงส่วนย่อยในระบบสังคมและกระบวนการโลกาภิวัตน์ ที่ไม่สามารถต่อรองหรือขัดขวางภาวะการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นได้ และเป็นเหตุให้ผู้แสดงทางสังคมจากภาครัฐมักแสดงบทบาทเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาที่ถูกกระทำ (Passive participant) และมีแนวคิดด้านการพัฒนาตามแนวกระแสหลักที่เน้นการพัฒนาด้านรายได้และเศรษฐกิจ หรือยึดตามกรอบนโยบายขององค์กรหรือหน่วยงานที่ตนสังกัดอยู่เป็นสำคัญ ทำให้ขาดความคิดเริ่มสร้างสรรค์ จากเหตุผลดังกล่าวผสมผสานกับวัฒนธรรมไทย ที่ยังยึดติดอยู่กับการจัดลำดับช่วงชั้นทางสังคม โดยอาศัยปัจจัยด้านระบบอาวุโส เพศ การศึกษา อำนาจ และฐานะทางเศรษฐกิจ ทำให้ผู้แสดงทางสังคมในภาครัฐกลายเป็นจุดด้อยของกระบวนการพัฒนา

นอกจากนี้ ความเข้าใจที่สับสนในเรื่องของภูมิปัญญาของผู้แสดงทางสังคมในภาครัฐ ที่มักมองภูมิปัญญาในลักษณะที่เป็นรูปธรรม คงที่ และแยกส่วนออกจากวิถีการดำเนินชีวิตของบุคคลและชุมชน ทำให้ภูมิปัญญาถูกนิยามใกล้เคียงกับโบราณวัตถุ โบราณสถาน และกิจกรรมการผลิตที่เคยกระทำกันในสังคมจารีต เช่น การทอผ้า การสานตะกร้า และการทำเครื่องมือจับสัตว์น้ำ มากกว่าองค์ความรู้ที่เชื่อมโยงกับวิถีการดำเนินชีวิตและระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนทั้งหมด

จากความเข้าใจดังกล่าว ทำให้การนำภูมิปัญญามาใช้ในการพัฒนาไม่ได้รับการสืบสานต่อจากคนรุ่นใหม่ เนื่องจากความแตกต่างในกระบวนการจัดกลาทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของความสัมพันธ์ของคนไปสู่ความเป็นเมืองและความเป็น

ปัจเจกชนนิยมมากขึ้น นอกจากนี้ การเกิดขึ้นของชนชั้นกลางในชุมชน โดยอาศัยโอกาสในการเลื่อนชั้นทางสังคมผ่าน ปัจจัยด้านการศึกษาและฐานะทางเศรษฐกิจ ทำให้ค่านิยมเรื่องความทันสมัย วัตถุนิยม และปัจเจกชนนิยม เข้ามามีอิทธิพลอย่างกว้างขวางต่อการนำภูมิปัญญามาใช้ในการพัฒนา และมีแนวโน้มที่ภูมิปัญญาด้านการจัดระเบียบทางสังคมบนพื้นฐานของระบบความสัมพันธ์ของชุมชนชนบทมีแนวโน้มที่จะลดลง

นอกจากนี้ยังพบว่า นิยามความหมายด้านการพัฒนาและกระบวนการนำภูมิปัญญามาใช้ของผู้แสดงทางสังคมในภาครัฐมีความแตกต่างจากผู้แสดงทางสังคมที่อยู่ในภาคประชาชนหรือในภาคเอกชน โดยพบว่าผู้แสดงทางสังคมในภาคเอกชนมีแนวโน้มที่จะที่เปิดรับแนวความคิดด้านการพัฒนาที่หลากหลายมากขึ้น ทั้งกระแสหลักและกระแสรอง และยังเป็นกลุ่มผู้แสดงทางสังคมที่ให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรมมากกว่าผู้แสดงทางสังคมกลุ่มอื่นๆ แต่อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้แสดงทางสังคมในภาคเอกชนบางคนและบางองค์กร มีพฤติกรรมและวัฒนธรรมองค์กรเช่นเดียวกับผู้แสดงทางสังคมในภาครัฐ กล่าวคือ มักดำเนินการพัฒนาตามแผนและนโยบายที่กำหนดโดยเจ้าของทุนในภาคเอกชน มากกว่าการคำนึงถึงสภาพปัญหาและความต้องการของประชาชนในพื้นที่ และผู้แสดงทางสังคมในภาคเอกชนบางส่วนที่ปฏิบัติงานในภาครัฐด้วย ได้นำวัฒนธรรมองค์กรของภาครัฐแบบจารีตมาใช้ เช่น การบริหารจัดการจากเบื้องบน การไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและกำหนดทิศทางการพัฒนา การไม่ยอมรับแนวคิดใหม่ การไม่สนใจปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรม หรือการละเลยไม่ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาไทย เป็นต้น

แต่อย่างไรก็ตาม ทักษะคติของผู้แสดงทางสังคมในภาคเอกชนที่มีต่อผู้แสดงทางสังคมในภาครัฐก็นับว่าเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนา เนื่องจากพบว่า ทักษะคติในลักษณะของผู้แสดงทางสังคมที่อยู่ในภาคเอกชนซึ่งมีต่อผู้แสดงทางสังคมในภาครัฐ ทำให้การประสานงานและการประสานประโยชน์เป็นไปได้ยาก และบ่อยครั้งที่ทำให้ประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับชุมชนและกระบวนการพัฒนาเป็นไปได้ยาก และบางครั้งนำมาซึ่งความขัดแย้ง การขาดการมีส่วนร่วม การไม่มีเครือข่าย และปัญหาในการพัฒนา

ทุนทางวัฒนธรรมซึ่งประกอบด้วยภูมิปัญญาซึ่งมีรากฐานมาจากความสัมพันธ์ระหว่างผู้แสดงทางสังคมกับบุคคลอื่นที่ถูกนำมาใช้ในการพัฒนาชนบท จึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่ถูกนำมาใช้ในการจัดระเบียบทางสังคม ภูมิปัญญาดังกล่าวประกอบด้วย ระบบ

คุณค่า รูปแบบความสัมพันธ์ การแบ่งงาน ความเชื่อ และค่านิยมของผู้แสดงทางสังคม ในภาคประชาชน โดยพบว่าผู้ที่ผู้แสดงทางสังคมในภาคประชาชนส่วนใหญ่มีความ เชื่อที่สอดคล้องกันว่า ภูมิปัญญาที่ตนมีอยู่สามารถถูกนำไปใช้ในการพัฒนาชุมชนที่ตน อาศัยอยู่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้บุคคลตัดสินใจเลือกใช้ทุนทางวัฒนธรรม ซึ่ง บุคคลได้รับการส่งต่อสืบทอดมาจากสถาบันทางสังคมที่บุคคลผู้นั้นเป็นสมาชิกอยู่ ก่อน ที่จะใช้กระบวนการขัดเกลาทางสังคมเป็นเครื่องมือในการสืบทอดภูมิปัญญาดังกล่าวไปสู่คนรุ่นใหม่ เช่น กรณีของชุมชนทำน้ำตาลที่มีวัฒนธรรมการมอมมีดปาดตาลและปลอก มีดให้แก่ลูกหลานเป็นมรดก เพื่อสืบทอดภูมิปัญญาด้านการปาดตาลและการทำน้ำตาล

ภูมิปัญญาไทยด้านความสัมพันธ์

หมายความว่า องค์ความรู้ที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในชุมชน จน พัฒนาเป็นความสัมพันธ์ทั้งในส่วนของบุคคลและสังคม ที่สมาชิกในสังคมถือว่าเป็นที่ ต้องการของสมาชิกในสังคม เป็นแบบฉบับของความคิดที่ฝังแน่น และถูกใช้เป็นแบบ แผนในการปฏิบัติตัวและการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคล ภูมิปัญญาในลักษณะนี้จึง เป็นหลักเกณฑ์ทางศีลธรรมจรรยาที่บุคคลแสดงออกมาในรูปของความประพฤติ การติด ต่อสื่อสาร และเครือข่ายของความสัมพันธ์ เป็นบรรทัดฐานทางความสัมพันธ์ที่คนใน สังคมเชื่อว่าเหมาะสมงดงาม จากการวิจัยพบว่าภูมิปัญญาด้านความสัมพันธ์ที่สำคัญซึ่ง บุคคลนำมาใช้ในการจัดระเบียบทางสังคม เพื่อรักษาคุณภาพในชุมชนประกอบด้วย สารสำคัญดังนี้

ความสัมพันธ์บนพื้นฐานของระบบอุปถัมภ์

การที่พิษณุโลกมีประวัติศาสตร์และความเป็นมาของสังคมผูกพันอยู่กับศูนย์กลาง ของอำนาจรัฐ และระบบราชการตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทำให้แนวความคิดเรื่องการจัด ลำดับช่วงชั้นทางสังคมของบุคคลถูกกำหนดลดหลั่นลงมาจากบนสู่ล่างถูกปลูกฝังมาช้านาน ระบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้แสดงทางสังคมที่มีบทบาทด้านการพัฒนาในจังหวัด พิษณุโลกจึงวางอยู่บนพื้นฐานของการให้ความสำคัญกับความแตกต่างระหว่างฐานะ ตำแหน่ง อำนาจ และสถานภาพทางสังคม

พื้นฐานความสัมพันธ์ของบุคคลที่พบจึงไม่เท่าเทียมกัน จากการศึกษาพบประเด็นซึ่งนักวิจัยนำมาใช้ได้แย้งว่า รูปแบบของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ดังกล่าว กลายเป็นสิ่งที่เอื้อประโยชน์ในการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมขนาดเล็ก เช่น ชุมชนทำน้ำตาล วัดโบสถ์ และชุมชนเรือนแพ ริมแม่น้ำน่าน หากชาวชุมชนสามารถพัฒนาบรรทัดฐานหรือระบบคุณค่าทางสังคมเพื่อใช้ควบคุมพฤติกรรมและการเอาเปรียบของผู้อุปถัมภ์ได้

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ยังถูกใช้อย่างกว้างขวางในชุมชนซึ่งนักวิจัยใช้เป็นกรณีศึกษาทั้งสองแห่งสืบเนื่องมาจากสาเหตุสำคัญดังนี้

- ชาวชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มที่อาศัยอยู่นอกเขตเมืองหรือในชุมชนชนบทที่ยังดำเนินชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรม ส่วนใหญ่ยังคงมีความเชื่อในเรื่องบุญกรรมและเรื่องตายแล้วเกิดใหม่ ทำให้ความรู้สึกลอยล่องในความแตกต่างของฐานะตำแหน่งยังคงมีอยู่อย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถานภาพที่บุคคลได้รับมาโดยกำเนิด และฐานะทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ยังพบว่าชาวชุมชนยังยึดเอาความแตกต่างของฐานะตำแหน่งมาใช้เป็นแนวทางในการจัดระเบียบทางสังคมเพื่อการพัฒนา ในรูปของความสัมพันธ์แบบผู้ใหญ่ – ผู้น้อย, ลูกพี่ – ลูกน้อง, เจ้านาย – ลูกน้อง เพื่อให้การพัฒนาบรรลุตามวัตถุประสงค์ ในลักษณะของการให้ว่ำนกันทำงาน หรือการขอความร่วมมือแบบไม่เป็นทางการ เป็นต้น
- ทรัพยากรที่เริ่มมีจำกัดมากขึ้น ตั้งแต่ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ แหล่งน้ำ และคุณภาพดิน ตลอดจนทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม เช่น ระบบอำนาจและระบบความสัมพันธ์ ทำให้ผู้อุปถัมภ์ซึ่งประกอบด้วยนักธุรกิจ นักการเมืองท้องถิ่น ข้าราชการ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ประธานองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เป็นกลุ่มบุคคลที่มีอำนาจ กล่าวคือสามารถเลือกได้ว่า จะให้การอุปถัมภ์แก่ผู้ใดและอย่างไร ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะพิจารณาตามความสมมูลย์ระหว่างทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดกับอุปสงค์และอุปทานในทรัพยากรดังกล่าวระหว่างผู้รับการอุปถัมภ์และผู้อุปถัมภ์

- ความสมดุลในชุมชนทำให้ระบบอุปถัมภ์ที่พบในชุมชนขนาดเล็กในพินธุโลก เป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในเชิงบวก ที่ส่งผลดีต่อการพัฒนามากกว่าส่งผลเสีย เนื่องจากเป็นความสัมพันธ์ที่สามารถตอบสนองความต้องการของบุคคล กลุ่ม และชุมชนได้ เนื่องจากเป็นระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นเองแบบเป็นธรรมชาติระหว่างผู้แสดงทางสังคมในภาคประชาชน โดยผู้อุปถัมภ์จะเป็นผู้ที่คอยปกป้องคุ้มครองผู้รับการอุปถัมภ์ เพื่อรักษาไว้ซึ่งสถานภาพทางสังคมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระดับท้องถิ่น และผู้รับการอุปถัมภ์จะให้การรับใช้แก่ผู้อุปถัมภ์ด้วยความเต็มใจเพื่อ “สนองคุณ” ซึ่งอาจอยู่ในรูปของการอุทิศแรงงาน การแสดงความนอบน้อม การตอบแทนด้วยความกตัญญูรู้คุณแก่ผู้อุปถัมภ์ ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่พบในชุมชนขนาดเล็กในพินธุโลกจึงอยู่ในรูปของความช่วยเหลือเกื้อกูลและถนอมน้ำใจซึ่งกันและกัน มากกว่าการเอารัดเอาเปรียบ หรือการบังคับหรือข่มขู่ด้วยอำนาจ เช่นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นระหว่างผู้แสดงทางสังคมในภาครัฐด้วยกันเอง หรือระหว่างผู้แสดงทางสังคมในภาครัฐกับประชาชน ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ระบบอุปถัมภ์ที่พบในชุมชนขนาดเล็กในพื้นที่จังหวัดพินธุโลก เป็นระบบบิดาอุปถัมภ์ ที่วางอยู่บนพื้นฐานของหลักศีลธรรม (Moral basis) ลักษณะของชุมชนจึงเป็นแบบที่มีการร่วมมือกันอย่างแน่นแฟ้น (Corporate village) ที่มีลักษณะและรูปแบบที่ใกล้เคียงกับกรณีระบบอุปถัมภ์ที่ใช้ในบราซิลตะวันออกเฉียงเหนือ คือมีการใช้อำนาจบ้างในบ้างครั้ง แต่ส่วนใหญ่แล้วผู้อุปถัมภ์จะทำหน้าที่คล้ายๆกับเป็นหัวหน้าครอบครัว ที่รับผิดชอบในสวัสดิภาพของสมาชิกในครอบครัว ส่วนอัตราของการใช้อำนาจจะมาน้อยเพียงใด ก็ขึ้นอยู่กับอุปสงค์และอุปทานของผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ที่มีต่อทรัพยากรที่มีอยู่ แต่ส่วนใหญ่แล้วผู้อุปถัมภ์ในชุมชนมักใช้วิธีลดความต้องการของตนเองลง (Minimise their losses) แทนการเพิ่มกำไรจากระบบความสัมพันธ์ (Maximise their gains) ในขณะที่ระบบการกดขี่และใช้อำนาจ จะพบมากขึ้นในความสัมพันธ์ระหว่างผู้แสดงทางสังคมในภาครัฐกับประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากประชาชนเป็นกลุ่มคนชายขอบ (Peripheral group) เช่น ชาวไทยภูเขา ชาวบ้านเรือนแพ เป็นต้น

หรือบางครั้งอาจเป็นผู้ที่ไม่สังกัดกลุ่มใดๆ ไม่ได้ถือครองปัจจัยการผลิต เช่น ไม่มีที่ดินทำกิน หรือต้องกู้ยืมเงินทุนเพื่อประกอบอาชีพ

- การเชื่อมโยงระหว่างผู้อุปถัมภ์ในท้องถิ่นกับผู้อุปถัมภ์ภายนอกทำให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ตั้งแต่ระดับจังหวัด ไปจนถึงระดับชาติ และระดับนานาชาติ ทำให้เกิดการพัฒนาศักยภาพในการเกื้อกูลผลประโยชน์ระหว่างกันของเครือข่ายผู้อุปถัมภ์ในระดับต่างๆ ในขณะเดียวกันก็รื้อถอนผลประโยชน์ของประชาชน ตัวอย่างที่พบได้แก่ เครือข่ายของระบบอุปถัมภ์ที่นักการเมืองท้องถิ่นใช้ในการหาคะแนนเสียงจากประชาชน โดยการสัญญาเรื่องการปฏิรูปสิทธิในที่ดินทำกินให้หากได้รับการเลือกตั้ง

ความสัมพันธ์เชิงซ้อน

รูปแบบความสัมพันธ์ของชาวชุมชนในกรณีศึกษาทั้งสองแห่ง มีลักษณะที่คล้ายคลึงกันคือ เป็นความสัมพันธ์เชิงซ้อน (Multiplex relationship) ตามที่ Adrian Mayer ได้กล่าวถึง¹¹⁴ กล่าวคือ ลักษณะของความสัมพันธ์ของชาวชุมชนทั้งสองแห่ง มีความยืดหยุ่นเพื่อรักษาสมดุลระหว่างทรัพยากรและความต้องการของกลุ่มสัมพันธ์ เป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ที่จะคงอยู่ตราบเท่าที่ทั้งสองฝ่ายยังสามารถช่วยเหลือเกื้อกูลและตอบแทนประโยชน์ซึ่งกันและกันได้ โดยความผันแปรของความสัมพันธ์ระหว่างคู่สัมพันธ์จะขึ้นอยู่กับปัจจัยที่สำคัญดังนี้

- ฐานทางทรัพยากรของทั้งสองฝ่าย ได้แก่ ความรู้ ความเชี่ยวชาญ และปัจจัยด้านการผลิต เช่น ที่ดิน เงินทุน และแรงงาน เป็นต้น
- ความสามารถในการควบคุมการใช้และการจัดการทรัพยากร
- ความสมดุลระหว่างสายสัมพันธ์เชิงมิตรภาพและเชิงวัตถุ

¹¹⁴ Mayer, Adrian. C. "The Significance of Quasi-Groups in the Study of Complex Society" in Michael Banton, ed. The Social Anthropology of Complex Societies Monograph 4, London: Tavistock Publications. 1916.

- ความคล้ายคลึงกันของกลุ่มสัมพันธ์ในด้านวัฒนธรรม ตำนานทางประวัติศาสตร์ และตำนานทางสังคม¹

เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้แสดงทางสังคมทั้งในภาครัฐ ภาคประชาชน และภาคเอกชนมี ลักษณะและรูปแบบของระบบความสัมพันธ์เชิงซ้อนที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ เป็นความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนและปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา เมื่อมีสถานการณ์หรือเงื่อนไขของการพัฒนาใหม่ๆ เข้ามาเป็นตัวเร่ง ลักษณะของความสัมพันธ์ดังกล่าว นักวิจัยเห็นว่า มีลักษณะคล้าย “หวัห้อม” กล่าวคือเป็นความสัมพันธ์ที่ผู้แสดงทางสังคมจะลอกเปลือกชั้นนอกออกไปเรื่อยๆ เมื่อความสัมพันธ์ดังกล่าวไม่ประสบความสำเร็จ นำไปสู่ความขัดแย้ง หรือทำให้บุคคลเสียโอกาส เสียผลประโยชน์ หรือได้รับผลเสียจากการแสดงพฤติกรรม การปรับเปลี่ยนรูปแบบและลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา นี้เอง ที่กลายเป็นผลดี ทำให้บุคคลสามารถเอาตัวรอดได้ ท่ามกลางความขัดแย้ง ทั้งในระดับปัจเจก กลุ่ม องค์กร และชุมชน ถึงแม้ว่าชุมชนบางกลุ่มมองว่า ลักษณะของความสัมพันธ์ดังกล่าว เป็นความ “สิ้นไหวล เชื่อถือไม่ได้” ก็ตาม

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า อัตลักษณ์ (Identity) ที่สำคัญประการหนึ่งของชาวชุมชนทั้งสองแห่ง ที่มีส่วนสำคัญในการช่วยให้ชุมชนอยู่รอดและบุคคลสามารถรักษาสมดุลในวิถีการดำเนินชีวิตและความสัมพันธ์ในการผลิตเอาไว้ได้ก็คือ “ความไม่มีอัตลักษณ์” หรือความสามารถในการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของตนให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมหรือภูมิปัญญาใหม่ๆ ที่คนได้มีปฏิสัมพันธ์ด้วยตามเงื่อนไขของสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา

ความสัมพันธ์กับธรรมชาติ

การที่ภูมิปัญญาของชาวชุมชนพัฒนาขึ้นมาจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับระบบนิเวศน์รอบตัวต่อเนื่องกันมาหลายชั่วอายุ วิธีคิดที่ชาวชุมชนใช้จึงวางอยู่บนหลักของเหตุและผล ที่ผ่านการสังเกต ตรวจสอบ ทดลองใช้ ยืนยัน และสรุปผลครั้งแรกแล้ว ครั้งเล่าก่อนจะพัฒนาเป็นองค์ความรู้ที่ชุมชนเห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม ควรค่าแก่การสืบสาน

¹ ในที่นี้หมายความว่า ความรู้สึกมีส่วนร่วมและความรู้สึกเป็นเจ้าของในชุมชนและทรัพยากรสาธารณะในสังคมที่คนอาศัยอยู่

² หมายถึง ความสัมพันธ์ครั้งล่าสุด ที่บุคคลกำลังมีการปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มสัมพันธ์อยู่ ก่อนที่จะมีตัวเร่งตัวใหม่และมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของความสัมพันธ์ ในลักษณะอื่นๆต่อไป เพื่อความอยู่รอด

และส่งต่อให้คนรุ่นต่อไป ผ่านการยืนยันจากบุคคลที่มีประสบการณ์ตรงหรือปราชญ์ชาวบ้าน และบุคคลอื่นๆที่เกี่ยวข้องหรือมีส่วนร่วมในการใช้ภูมิปัญญานั้นๆ

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาไทยที่ชาวชุมชนพัฒนาขึ้นมาจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับธรรมชาติรอบตัว เป็นองค์ความรู้ที่ช่วยให้ชาวชุมชนสามารถนำมาใช้ในการพัฒนาวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและชุมชนได้ เป็นวิธีการอันแยบยลและชาญฉลาดที่บุคคลเรียนรู้จากธรรมชาติรอบข้าง และเป็นองค์ความรู้ที่ไม่ยึดติดกับองค์ความรู้ดั้งเดิมหรือไม่เป็นแบบแผนที่ตายตัว เพราะธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นกระแสลมหรือกระแสน้ำ หรือความแปรปรวนของปริมาณตลอดจนคุณภาพของน้ำตาล ล้วนเป็นสิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

การทำความเข้าใจกับวิถีคิดของชาวชุมชน โดยพิจารณาจากระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจึงเป็นวิธีหนึ่งที่สามารถค้นหาปัจจัยที่เกื้อหนุนหรือเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา เนื่องจากองค์ความรู้ที่บุคคลพัฒนาขึ้นมาจากความสัมพันธ์กับธรรมชาติรอบตัวเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของบุคคลและชุมชนในการพึ่งพาตนเอง ความไม่แน่นอนของธรรมชาติจึงมีส่วนสำคัญทำให้ชาวชุมชนต้องตื่นตัวประยุกต์ และคิดค้นภูมิปัญญาใหม่ๆมาใช้ให้ทันกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ภูมิปัญญาในความหมายนี้ จึงเป็นองค์ความรู้ที่มีพลวัต มีพัฒนาการ ทันสมัยและสอดคล้องกับมิติทางสังคมวัฒนธรรมของชาวชุมชน

ความสัมพันธ์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ

ภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นองค์ความรู้ที่ผ่านการขัดเกลาและส่งต่อของคนในชุมชนหลายชั่วอายุ ความเชื่อในเรื่องผีพราย เสาเอกเสาโท ของชาวเรือนแพ หรือความเชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของปลอกมิดของชาวบ้านท่าตาล วัดโบสถ์ นอกจากจะเป็นมาตรการในการรักษาสมดุลระหว่างความไม่แน่นอนของสภาพแวดล้อมและความมั่นคงทางจิตใจของชาวชุมชนแล้ว ยังเป็นการปลูกฝังค่านิยมเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตนให้แก่ชาวชุมชนด้วย ความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติตามความหมายนี้จึงเป็นกลไกและมาตรการที่มีประสิทธิภาพในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม การปลูกฝังจิตสำนึกของชาวชุมชนเรื่องการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ และ

ช่วยในการสร้างเสริมจิตวิญญาณที่เอื้อเพื่อเกื้อหนุนกันระหว่างคนกับสรรพสิ่งทีนอกเหนือคำอธิบายด้วยหลักเหตุและผล

แม้กระทั่งความเชื่อในเรื่องผีและฤกษ์ยามในการขึ้นป่าดงตาล ก็นับเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สอดคล้องกับวิถีคิดและวิถีการดำเนินชีวิตของชาวชุมชนที่ยังต้องพึ่งพิงธรรมชาติ ความเชื่อดังกล่าวจึงไม่ใช่ความเชื่อที่มลายไร้เหตุผล แต่เป็นระบบคิดที่สะท้อนให้เห็นถึงอุดมการณ์เรื่องอำนาจที่ยังคงมีอิทธิพลอยู่อย่างมากในสังคมไทย และชาวชุมชนยังใช้องค์ความรู้ดังกล่าวเป็นรากฐานที่สำคัญในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในชุมชนเพื่อการจัดการกับทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุดตามค่านิยมและการให้ความหมายของชาวชุมชน

ภูมิปัญญาไทยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา จึงเป็นระบบคิดที่วางอยู่บนพื้นฐานของความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่แสดงถึงความเคารพในสรรพสิ่งทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เป็นสิ่งซึ่งแสดงให้เห็นถึงกระบวนการจัดการกับทรัพยากรที่แตกต่างกันไปของบุคคลในชุมชนแต่ละแห่ง กรอบแนวความคิดของบุคคลจึงสัมพันธ์กับการตีความหมายและระบบคุณค่าที่บุคคลให้แก่สรรพสิ่งรอบตัว ศาสนาตลอดจนความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติของบุคคล จึงเป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบสัญลักษณ์ที่ช่วยให้บุคคลสามารถแปลความหมายและทำความเข้าใจปรากฏการณ์ต่างๆ ได้ดีขึ้น เนื่องจากบุคคลได้นำภูมิปัญญาที่ได้ ไปใช้เป็นเกณฑ์ในการสร้างระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล พัฒนาหลักศีลธรรม บรรทัดฐาน และจารีตประเพณีเพื่อรักษาสมดุลในชุมชน โดยอาศัยตำนาน พิธีกรรม เรื่องเล่า นิทาน บทเพลง เป็นเครื่องมือหรือเป็นกลไกที่สำคัญในการอบรมและขัดเกลาสมาชิกในสังคมรุ่นใหม่ๆ ให้มีความประพฤติสอดคล้องกับค่านิยมและบรรทัดฐานที่ชุมชนยึดถือเป็นสิ่งที่ดีงาม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาแบบยั่งยืน

โดยสรุป ภูมิปัญญาไทยที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับอำนาจเหนือธรรมชาติ จึงเปรียบเสมือนกระบวนการทางสังคมที่ช่วยให้บุคคลสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติ เศรษฐกิจ และสังคมได้ นอกจากนี้ยังเป็นการเพิ่มมาตรการทางสังคมในการตรวจสอบปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นและบุคคลไม่สามารถอธิบายได้ด้วยหลักเหตุและผล กล่าวอีกนัยหนึ่ง ภูมิปัญญาไทยที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติจึงเป็นรูปแบบหนึ่งของวิถีคิดของบุคคลที่พยายามสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการที่จะต่อสู้ทางความคิดกับเงื่อนไขที่บุคคลกับกำลังเผชิญอยู่ เพื่อสื่อสาร

ผ่านกระบวนการทางสัญลักษณ์เมื่อบุคคลเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และภูมิปัญญาดังกล่าวสามารถถูกผลิตใหม่อยู่ตลอดเวลา หากบุคคลหรือชุมชนเห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีงามและเป็นประโยชน์ในการรักษาสมดุลในสังคมที่บุคคลเป็นสมาชิกอยู่

ความสัมพันธ์กับเทคโนโลยี

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในโลกยุคโลกาภิวัตน์ ทำให้ชาวชุมชนมีโอกาสปฏิสัมพันธ์กับเทคโนโลยีตลอดจนแหล่งข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ มากขึ้น ทั้ง โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ เครือข่ายสารสนเทศอื่นๆ องค์ความรู้ของชาวชุมชนจึงเกิดขึ้นจากการผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ากับการฝึกอบรม การดูงาน และการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมจากชุมชน องค์กร หรือบุคคลภายนอก

จากการศึกษาพบว่า ภูมิปัญญาไทยที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับเทคโนโลยี นับว่ามีความสำคัญต่อรูปแบบและทิศทางการพัฒนาเป็นอย่างมาก เนื่องจากนิยามความหมายและนโยบายด้านการพัฒนาของรัฐและองค์กรเอกชนหลายๆ องค์กร ที่วางอยู่บนแนวความคิดเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจ ความทันสมัย การแข่งขันและการผลิตเพื่อขาย ได้ถูกส่งผ่านถึงบุคคลและชุมชนด้วยเครือข่ายเทคโนโลยีสารสนเทศรูปแบบต่างๆ โดยปราศจากขอบเขตและการกีดกันกรอง และนำมาสู่การปลูกฝังค่านิยมเรื่องการบริหาร วัตรนิยม และปัจเจกนิยมให้แก่เด็กและเยาวชนรุ่นใหม่

กระบวนการพัฒนาภูมิปัญญาของบุคคล

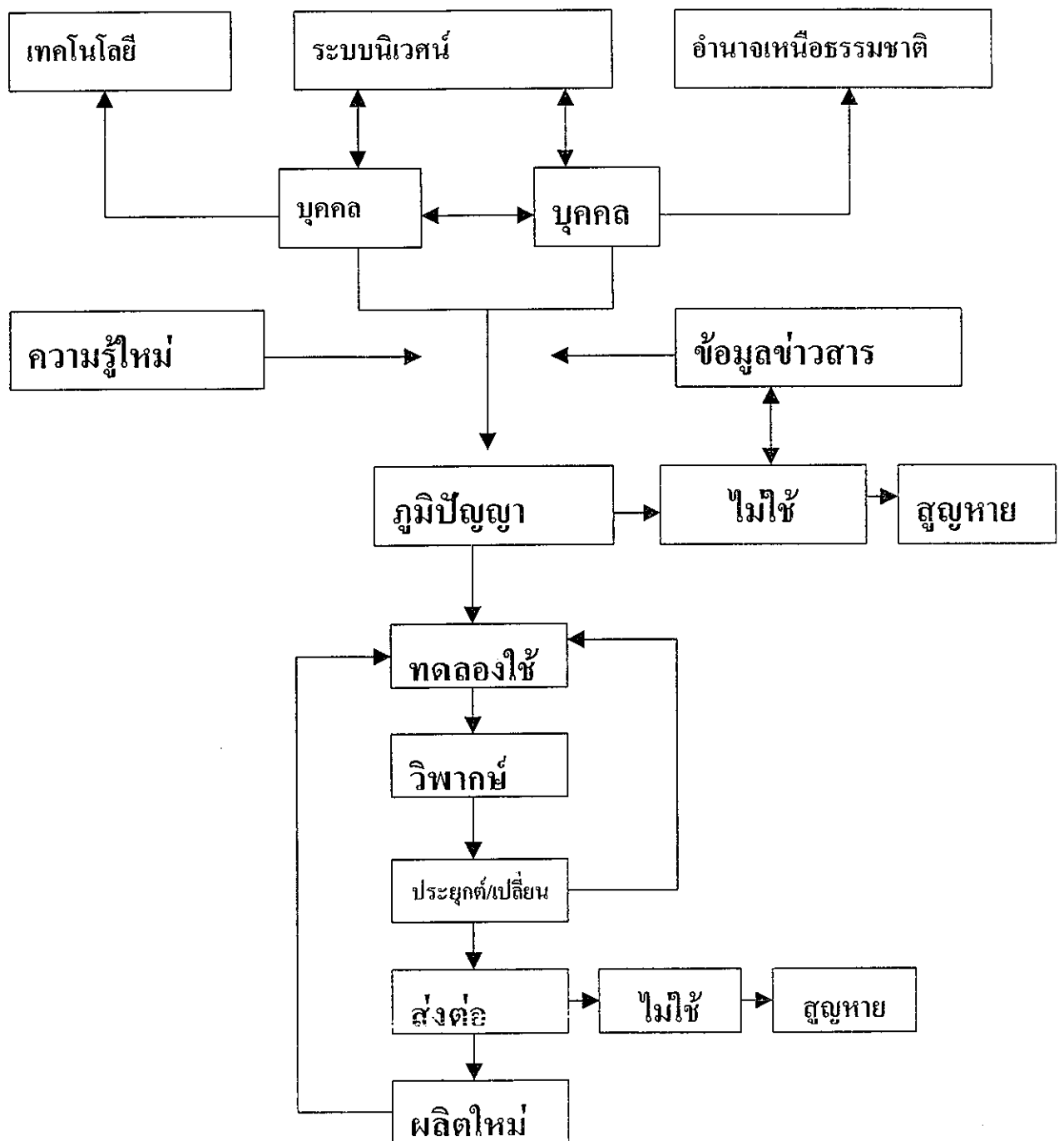
อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ นักวิทยาศาสตร์คนสำคัญซึ่งหมกมุ่นอยู่กับการแสวงหาความรู้และความจริงมาตลอดชีวิต กล่าวไว้ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1935 ว่า “มนุษย์เราเป็นเพียงส่วนน้อยของความเป็นหนึ่งเดียวที่ยิ่งใหญ่ (Whole) ที่เราเรียกว่าจักรวาล” และส่วนเล็กน้อยดังกล่าวอยู่ในขอบเขตของรูปร่างของสถานที่และเวลาที่มีความจำกัดยิ่ง และด้วยขอบเขตที่จำกัดดังกล่าวนี้เองทำให้มนุษย์ยึดมั่นต่อความรู้ที่ได้มาจากการประสบการณ์ที่จำกัด ซึ่งส่วนใหญ่เป็นประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับความต้องการและความรู้สึกของตนเอง

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญาไทยกับการพัฒนาในครั้งนี้ นักวิจัยพบปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับกระบวนการพัฒนาภูมิปัญญาของบุคคล ว่าเกิดจากโลกทัศน์ของชาวชุมชนต่อการสร้างองค์ความรู้ที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมดังพอสรุปได้คือ

- การตีความหรือให้ความหมายของการพัฒนา
- ประสบการณ์เดิมของบุคคล
- ทักษะในการสังเกต วิพากษ์ และวิเคราะห์ของบุคคล
- บุคลิกภาพส่วนบุคคล เช่น ความเป็นผู้นำ ความคิดริเริ่ม ความคิดเชิงขัดแย้ง
- ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชนและอายุของการก่อตั้งชุมชน
- ความสำนึกทางสังคม ได้แก่ การมีส่วนร่วม ความสัมพันธ์ อัตลักษณ์
- ความสำนึกทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ ความรู้สึกเป็นเจ้าของ
- ความหลากหลายทั้งทางระบบนิเวศน์ กลุ่มชาติพันธุ์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญา
- ความรู้ ทั้งในระบบและนอกระบบ
- การเข้าถึงแหล่งข้อมูล ข่าวสาร
- ผลประโยชน์ที่ได้รับจากการใช้และถ่ายทอดภูมิปัญญา
- ความง่ายของภูมิปัญญาหรือนวัตกรรม

กรอบแนวคิดในการพัฒนาบนพื้นฐานภูมิปัญญาไทย

จากการวิจัยในครั้งนี้ พบสรุปเป็นกรอบแนวคิดในการพัฒนา ที่วางอยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาไทยได้ดังนี้

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและงานวิจัย

ผลจากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญาไทยกับการพัฒนาแสดงให้เห็นว่า ชุมชนแต่ละชุมชนล้วนมีความหลากหลายทั้งในเชิงลักษณะทางกายภาพ กลุ่มชาติพันธุ์ วัฒนธรรม ความเชื่อ ระบบคุณค่า ระบบการจัดการกับทรัพยากร วิธีคิดและการแก้ไขปัญหา รูปแบบของความสัมพันธ์ของคนในสังคม ตลอดจนโครงสร้างทางสังคม ดังนั้น การพัฒนาสังคมแต่ละสังคม ผู้วางแผนและกำหนดนโยบายจึงควรคำนึงถึงประเด็นดังกล่าวเนื่องจากเป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำไปสู่การพัฒนาแบบยั่งยืน ที่ตอบสนองความต้องการของคนในชุมชน

งานวิจัยฉบับนี้ ต้องการแสดงให้เห็นถึงคุณค่าและความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาไทยในการพัฒนา ในรูปของวิธีคิด การจัดระเบียบทางสังคม ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และการจัดการกับทรัพยากรในระบบนิเวศน์รอบข้าง ที่มีต่อรูปแบบและทิศทางการพัฒนา นักวิจัยต้องการโต้แย้งในประเด็นของแนวคิดที่ว่าด้วยเรื่องระบบอุปถัมภ์ว่าเป็นอุปสรรคของการพัฒนา เนื่องจากพบว่าคุณลักษณะดังกล่าวมีส่วนสำคัญในการรักษาสมดุลในชุมชนขนาดเล็กได้เป็นอย่างดี

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและการวิจัยเพื่อนำภูมิปัญญาไทยไปใช้ในการพัฒนามีดังนี้

1. แนวทางการพัฒนาในอนาคตควรวางอยู่บนพื้นฐานของการคำนึงถึงความหลากหลายของบุคคลและชุมชน ทั้งในด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพ และลักษณะทางสังคมวัฒนธรรม
2. รัฐควรหลีกเลี่ยงการเข้าแทรกแซงการพัฒนาศักยภาพของชุมชนให้พึ่งตนเองได้ในธุรกิจชุมชนขนาดเล็กจนถึงขนาดกลาง เนื่องจากกิจกรรมดังกล่าวจะช่วยให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน เพราะเป็นกิจกรรมที่ชุมชนสามารถพัฒนากระบวนการจัดการทรัพยากรได้ด้วยตนเอง
3. ธุรกิจชุมชนหลายประเภท เช่น การทำน้ำตาลเมา การเล่นแร่ เป็นสิ่งที่ช่วยให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ ดังนั้นจึงควรมีการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนา ให้เห็นถึงความสำคัญของธุรกิจดังกล่าว ตลอดจนศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างธุรกิจนอกระบบกับศักยภาพของการพึ่งตนเองของชุมชนให้เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น

4. ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการรับรองสิทธิชุมชนในการดำเนินการธุรกิจนอกระบบ
 อย่างเป็นรูปธรรม เช่น ธุรกิจการทำเหล้า โดยรัฐควรทำหน้าที่เป็นเพียงผู้ส่งเสริม
 สนับสนุน ควบคุมมาตรฐาน และกำกับดูแลร่วมกับชุมชน
5. การศึกษาวิจัยเพื่ออนุรักษ์และรวบรวมภูมิปัญญาไทยที่กำลังจะสูญหาย เพื่อการจด
 บันทึกและเผยแพร่ให้แก่ผู้ที่สนใจต่อไป
6. พัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาไทยเพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดค่านิยมที่
 เอื้อต่อการพัฒนาในระดับชุมชน
7. ส่งเสริมและสนับสนุนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการนำภูมิปัญญาไทยมาใช้ในการ
 พัฒนาชนบทให้มากยิ่งขึ้น